

Присташ Л. Т.

Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права,
кандидат юридичних наук, доцент

«Наслідки фашистсько-німецької окупації України в період Другої світової війни»

Гітлерівська Німеччина, розв'язавши Другу світову війну підкорила більшість країн Європи, розглядаючи їх національні багатства як військову здобич. Загарбницькі намагання агресорів обґрунтовувалися ідеєю «життєвого простору», людиноненависницькою, расовою теорією, необхідністю покінчити з більшовизмом.

Агресивні плани нацистів по відношенню до СРСР, і зокрема, України передбачали запровадження нової організації управління і нового адміністративно-територіального поділу захоплених районів.

17 липня 1941 р. Гітлер підписав наказ про запровадження цивільного управління на окупованих східних територіях. Згідно з ним в поняття «окуповані території Сходу» входили всі східні території, які не ввійшли до вже створеного «Генерал-губернаторства» (територія Польщі). З віддаленням від цих територій воєнних дій управління ними переходить до рейхсміністра окупованих східних областей. Указ передбачав, що з питань впровадження в життя фашистського чотирирічного плану, повноваження Г. Герінга як уповноваженого рейху з чотирирічного плану поширюються і на ці території. Рейхсміністром окупованих східних територій був призначений А. Розенберг, який до цього, з 20 квітня 1941 р., був уповноваженим фюрера у східноєвропейському регіоні. При ньому знаходилось міністерство, яке спрямовувало роботу всього міністерства [1, с. 331].

Апарат міністерства складався з чотирьох головних відділів:

1. Політичний (у березні 1944 р. був реорганізований у Головний політичний штаб). На нього було покладено завдання розробки політичних

принципів і директив по управлінню окупованими областями. Відділ складався з кількох підвідділів (політики, преси і пропаганди, по роботі серед юнацтва та ін.);

2. Управління. Займався питаннями організації управління окупованими областями у всіх сферах діяльності. Включав підвідділи: особового складу, внутрішнього управління, юридичний, фінансовий та ін.;

3. Господарський. Координував організацію виробництва і використання промислової та сільськогосподарської продукції в окупованих областях. Йому підпорядковувались підвідділи загального господарства, промисловості і ремесла, сільського господарства, постачання та ін.;

4. Технічний. Структурно до нього входили групи, які відали загальними питаннями, водним господарством, будівництвом (промисловим, шляхів) та ін.

20 серпня 1941 р. Гітлер затвердив декрет, згідно з яким «частина захопленої території Сходу, яка заселена українським населенням, утворює рейхскомісаріат «Україна» на чолі з Еріхом Кохом та з місцеперебуванням у м. Рівне.

Рейхскомісаріат «Україна» обіймав основну частину українських земель і складався з шести генеральних округів (генералбецирків):

1. «Волинь» (центр – м. Рівне). До нього входили Рівненська, Волинська, Кам'янець-Подільська області, а також південні райони Брестської і Пінської областей БРСР.

2. «Житомир» (центр – м. Житомир). Сюди були включені Житомирська область, північні райони Вінницької з м. Вінницею і південні райони Подільської області БРСР з м. Мозирем.

3. «Київ» (центр – м. Київ). У цей округ увійшла Київська і Полтавсько області.

4. «Миколаїв» (центр – м. Миколаїв). До нього входили Миколаївська (без західних районів) і Кіровоградська області.

5. «Таврія» (центр – м. Мелітополь). До цього округу було включено лівобережні південні райони Херсонської і Запорізької областей.

6. «Дніпропетровськ» (центр м. Дніпропетровськ). Цей округ складався з Дніпропетровської області і частини Запорізької.

Територія Криму перебувала під спільним управлінням. Формально вона входила до складу округу «Таврія», проте тут активно діяли органи військової зони управління [2, с.27].

Рейхскомісаріат «Україна» фактично розпочав свою діяльність 1 серпня 1941 р. Коли фронт і зона бойових дій достатньо відділялися, частину зони тилу груп армій підпорядковували цивільній адміністрації. Саме тому рейхскомісаріат, який на час свого створення у серпні 1941 р. мав у своєму підпорядкуванні лише 71 тис. кілометрів квадратних, уже 20 жовтня того ж року мав 176 тис. кілометрів квадратних, а 15 листопада – 235 тис. кілометрів квадратних. Але найбільша площа, яку охоплював він згідно з даними на 1 січня 1943 р., становила 339 275 кілометрів квадратних (площа України напередодні війни становила 533 300 кілометрів квадратних).

Шість вищеназваних генералбецирків та штатдткомісаріати найбільших міст України очолювались генерал-комісарами. Вони, як правило, мали досить високі чини в СС, СА чи займали високі пости в адміністративному апараті Німеччини до свого призначення. Генералбецирки поділялися на 114 крайзгебітів (округів), які включали в себе 434 райони. Невеликими містами управляли ортскомісаріати. Персонал цих органів був німецьким, окрім нижчих технічних посад.

Виділялися п'ять крайзгебітів «міського типу» (управлялись штатдткомісаріатами), які підпорядковувались генеральним комісарам: Київ, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Кривий Ріг і Кам'янське. Невеликі міста (їх було 25) з оргкомісаріатами підпорядковувались крайзгебітам.

Організація органів місцевого «самоврядування» спиралася насамперед на колишню адміністративну структуру, обмежуючись селом, громадою (сільською і міською) і районом. Отож кордони колишніх районів та громад були, в основному, збережені, оскільки це влаштовувало окупантів з адміністративної і господарчої точок зору [2].

Сільські, громадські і районні управління (управи) існували на всій території рейхскомісаріату. На чолі районів стояли начальники районних управ, на чолі громад (міських і сільських) – бургомістри. Під громадою малися на увазі і

об'єднання сіл (територія колишньої сільради). У кожному з сіл були призначені старости.

Начальниками райуправ та бургомістрами призначалися «політично надійні» і «активні» прибічники окупантів. Вони повинні були «забезпечувати спокій і безпеку» на території району і громади, турбуватись про очищення її від «ворожих елементів», запобігати актам саботажу і диверсій та іншим проявам ворожнечі щодо окупантів, «організовувати» поставки продуктів до рейху. Районні та міські управи налічували близько 10 відділів, основними з яких були: відділ загального управління, поліцейського управління, шкіл і культурних закладів, охорони здоров'я, ветеринарний, фінансовий, будуправління, промисловий, пропаганди і забезпечення робочою силою. Начальники рай управ та бургомістри призначалися лише за згодою генерал- та гебітскомісарів. Сільський староста призначався бургомістром, він же і був головною опорою органів «місцевого самоврядування», які діяли в умовах повної підконтрольності і залежності від німецьких адміністративних і поліцейських органів [3, с.26-29].

Директива начальника штабу верховного головнокомандування вермахту (ОКВ) Кейтеля від 13 березня 1941 р. передбачала поширення впливу військових та території, які перебували у віданні міністерства Розенберга. Для цього до складу рейхскомісаріатів були введені командуючі збройними силами, підпорядковані безпосередньо начальнику штабу ОКВ. Командуючий був вищим представником збройних сил і здійснював верховну військову владу.

У рейхскомісаріаті «Україна» ним був генерал авіації Кітцінгер. Підпорядковані йому війська склалися спочатку переважно з охоронних батальйонів, однак з осені 1942 р. були посилені 12-тим резервним корпусом. Він мав право віддавати розпорядження з усіх питань, які стосувалися забезпечення окупаційного режиму [2].

По відношенню до цивільних закладів командуючий мав право вимагати проведення заходів, необхідних для виконання військових завдань. «Його розпорядження у цій сфері повинні виконуватись в першу чергу навіть порівняно з розпорядженнями рейхскомісара».

Однак командуючий не був обмежений вирішенням лише військових завдань. В згаданій директиві перед ним ставились такі вимоги:

«а) тісне співробітництво з рейхскомісаром, надання останньому підтримки у вирішенні його політичних завдань;

б) використання і охорона господарських ресурсів країни для потреб німецького господарства;

в) використання ресурсів країни для постачання німецьких військ на вимогу головного командування сухопутних військ»

Директива Кейтеля була підкріплена наказом Гітлера про передачу всієї повноти влади на окупованій території командуючим військам вермахту від 25 червня 1941 р., де зазначено, що вони в окупованих східних областях «мають всю повноту військової і адміністративної влади» [4, с. 54].

Досить швидко було налагоджено співробітництво між командуючим вермахту та рейхскомісаром і керівниками СС і поліції, а також відповідно підпорядкованими їм органами. На практиці воно полягало у залученні військових органів до політико-адміністративних примусових заходів окупаційного режиму, у спільних акціях проти населення, в економічному пограбуванні територій рейхскомісаріату для постачання вермахту, у примусовій відправці робочої сили до рейху та інших діях [5, с. 175].

Тільки-но територія захоплювалася сухопутними військами, на ній відразу встановлювався поліцейський режим, який при переході влади до органів цивільного управління був дедалі більш організованим і жорстоким. Вплив органів безпеки та поліції на цій території ставав всеохоплюючим і визначальним, а самі вони часто підміняли собою інші імперські адміністративні установи.

Указом Гітлера від 17 липня 1941 р. «поліцейська охорона окупованих східних областей покладалася на рейхсфюрера СС і начальника поліції». Після запровадження на цій території «цивільного управління», Гімлер уповноважувався давати рейхскомісарам вказівки у межах своєї компетенції. У випадку, якщо вказівки матимуть «загальний характер» і «принципове політичне

значення», то вони повинні направлятись через рейхсміністра окупованих східних областей.

Для повсякденного контролю за станом безпеки та здійснення поліцейських заходів до кожного рейхскомісара відряджався найвищий начальник СС і поліції. У рейхскомісаріаті «Україна» це був обергрупенфюрер СС Ганс Прюцман. Він отримував накази від Гітлера, а спеціальні вказівки – від Кальтенбруннера (СД), Далюге (охоронна поліція), фон Бамгарда (жандармерія).

У безпосередньому підпорядкуванні Г. Прюцмана знаходився начальник поліції безпеки та СД в Україні бригаденфюрер СС доктор Томас, під керівництвом якого була незалежна від цивільної адміністрації мережа поліції безпеки та СД (виконувала завдання відповідних відділів Головного імперського управління безпеки (РСХФ), а також командуючий ще одним різновидом німецької поліції – поліції порядку.

На рівні генеральних округів у розпорядженні генерал-комісарів також були начальники СС та поліції, котрі виконували функції кураторів місцевих начальників поліції безпеки та поліції порядку. Останні здійснювали загальне керівництво охоронними загонами, охоронною поліцією, а також давали вказівки начальникам жандармерії.

Вищезазначене поліцейське керівництво на території рейхскомісаріату «Україна» у своєму постійному чи тимчасовому розпорядженні мало: оперативні команди СС та СД, підрозділи таємної польової поліції (ГФП), німецької охоронної поліції (шупо) та поліції порядку, загони польової жандармерії. Своєю поліцією мали господарські заклади. Деякі поліцейські права мали сільськогосподарські керівники (ландвірти) [4, с. 55].

Крім того, існувала місцева поліція, яку складали загони так званої «служби порядку», «стражі порядку», української допоміжної поліції, «охоронні загони» («охоронні, караульні команди»), «козачі сотні». Слід також зазначити, що крім цих суто каральних органів і служб право карати мали всі керівники органів «місцевого самоврядування» та німецьких цивільних адміністративних органів.

Структура, склад та завдання адміністративного апарату, що діяв на території рейхскомісаріату «Україна», дають підстави стверджувати, що це був механізм морального і фізичного гноблення, грабунку і терору щодо окупованого населення, який складав основу існування фашистського окупаційного режиму.

Список використаної літератури:

1. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза. 1941-1945 гг. В 3-х томах. – К., - 1975. – Т.1.
2. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Зб. документів і матеріалів. – К., 1963.
3. Історія застерігає: трофейні документи про злочини німецько-фашистських загарбників та їхніх посібників на тимчасово окупованій території України в роки Великої вітчизняної війни. – К., - 1986.
4. Науково-публіцистичний журнал «Нова політика», 1997 р., № 3.
5. Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні . – Париж – Нью-Йорк-Львів, 1993.
6. Кульчицький В.С., Тищик Б.Й. Історія держави і права України. Підручник. - Київ.: Ін-Юре, 2007.